

Izročilo o jezeru in zmaju kot kozmogonski mit

Ivan M. Hrovatin

Settlement patterns change through time. In Slovenia, some settlements connect their origin to more or less mythical ancestors while others do not remember any of them. The article tries to provide an answer to the question whether traces of cosmogonical myth about the origins of new settlements and communities can be discerned in the tale about the vanished lake.

Poselitev prostora

Slovenija je zelo hribovita dežela na južnih obronkih vzhodnih Alp. Prebivalstvo danes večinoma sestavljajo Slovenci, ki so eden izmed narodov, nastalih iz slovansko govorečega prebivalstva, ki se je tu naselilo v stoletjih zgodnjega srednjega veka (med 6. in 11. stol. n. š.), in slaviziranega staroselskega prebivalstva, ki je na tem prostoru živelo pred njihovim prihodom, ter tudi s slaviziranjem poznejših naseljencev. Te dežele zgodovinski viri označujejo kot slovanske vsaj že od 7. in 8. stoletja (HL V. 22 in HL VI. 52 ter Grafenauer 1988, 292, op. 86). Pred tem je oblast in prebivalstvo tega prostora od drugega in predvsem od konca 1. stoletja pr. n. š. in vse do 6. in začetka 7. stoletja kulturno in politično spadalo v okvir Rimskega cesarstva. Pred Rimskim cesarstvom so tu vsaj od 4. stol. pr. n. š. gospodovala keltska plemena, ki so ustanovila Noriško kraljestvo in kraljestvo Tavriskov, ki sta obvladali največ obravnavanega ozemlja. Imena ljudstev, ki so obvladovala ta prostor pred keltskimi plemeni, so neznana. Čeprav je gotovo, da so tako Kelti kot starejša ljudstva prostor organizirali in uredili po svojih običajih in potrebah, tega sistema organizacije in ureditve še nismo sposobni dobro razvozlati. Očitno je samo to, da so bili njihovi upravni in poselitveni centri na vzpetinah, predvsem na utrjenih vrhovih – gradiščih. Bolj poznana in razumljiva je zgodnjericimska prostorska ureditev, načrtovana verjetno že v najzgodnejšem obdobju rimske okupacije konec 1. st. pr. n. š. in na začetku 1. st. n. š. Ta poselitev, ki se je samo minimalno naslanjala na starejšo poselitev, je slonela na novih urbanih centrih v dolinah, ki so jih povezovale ceste. Najverjetneje se je zgodnjericimska ureditev uresničevala po načrtih do srede 2. stoletja, do t. i. markomanskih vojn, ko je doživela svoje prve večje spremembe. Te so postale bolj korenite med 4. in 5. stoletjem, ko so se centri oblasti in s tem tudi cestna mreža preselili na prostor, ki je bil obroben v prvih stoletjih. V 6. in 7. stoletju, ko so prostor začeli naseljevati Slovani, je bila zato poselitvena slika popolnoma drugačna od klasične antične in je imela (znova) svoja središča na novo zgrajenih in utrjenih naselbinah s cerkvami. Vendar je tudi ta ureditev in organizacija propadla in za naslednja stoletja vse do 8. ali 9. stoletja ni jasno, kako je bila poselitev organizirana. Novo obdobje organiziranja prostora in poselitve se je začelo v drugi polovici 8. stoletja in predvsem v 9.

stoletju, ko je bil prostor definiran kot slovanski, vendar v sklopu frankovskega kraljestva oz. cesarstva. Poselitev se začne fiksirati delno na upravni ureditvi in cestni mreži iz 5. in 6. stol. Ta ureditev ji je bila seveda časovno najbližja, vendar dejstvo, da se je v visokem srednjem veku cestna mreža ponovno naslonila na starejšo rimsko (Kosi 1998, 159–164) in zato tudi delno znova spremenila organizacijo prostora, govori v prid domnevi, da sta se stara organizacija in prebivalstvo v vzhodnih Alpah vsaj delno ohranila (Pleterski 2006, 40–43; Knific 2004, 114). Kot že rečeno, poselitev in prostorska ureditev iz vmesnega obdobja 7. in 8. stol. zaenkrat še ni prepoznavna, zato ni jasen njen vpliv na poznejšo ureditev. Zgodovinski viri s konca 8. in 9. stoletja izrecno omenjajo novo kolonizacijsko aktivnost vzhodno in zahodno od obravnavanega prostora (*Conversio in Placit*). Arheološki viri, predvsem horizont vaških grobišč brez cerkve na Gorenjskem, govorijo v prid domnevi, da se je poselitev vsaj delno na novo uredila tudi v porečju Save – na Slovenskem (Pleterski 1986, 125, 126). Predvsem na Gorenjskem so ohranjeni tudi toponimi, npr. »Žale«, s katerimi so poimenovana nekatera od teh grobišč ter celo ljudsko izročilo, ki se zelo konkretno navezujejo nanje (Šmid 1908, 17; prim. Vičič 1983, 4) in jih pravilno razlaga kot elemente poselitve (prostor pokopavanja – prostor mrtvih) iz tega obdobja. To si lahko razlagamo kot nepretrgano kontinuiteto izročila in ureditve prostora. Celu poljska razdelitev se je ponekod ohranila še iz 7. stol. (Pleterski 1986, 125–136). Vendar se je kontinuiteta te poselitve ohranila samo kot otok, sredi mlajše t.i. visoko srednjeveške poselitve, ki je ogrode prostorske organizacije teritorija v Sloveniji vse do dvajsetega stoletja (npr. za okolico Škofje Loke glej Blaznik 1973, 21, 126). Osnova te organizacije so spremembe, predvsem uničevanje, ki so ga povzročili madžarski vpadi, nova posestniška struktura velikih fevdalcev in splošni evropski razvojni trendi organiziranja poselitve v visokem srednjem veku. Do začetka trinajstega stoletja so v imenu fevdalnih gospodov ustanovili nove vasi, trge in mesta ter gradove. Nove naselbine so nastale kot organizirane celote, zelo pogosto v bližini starejših naselbin. Večina visokega plemstva in delno tudi prebivalstva, ki se je vselilo v nove naselbine, izhaja iz prostora današnje Nemčije in je bilo najverjetneje kulturno in jezikovno germansko. Konec 15. stoletja je zopet nastalo več mest, vendar je šlo tokrat samo za spremembo pravnega statusa starejših naselbin, ki so se tako lahko bolje zaščitile pred Turki, ki so v tistem obdobju stalno napadali to ozemlje. S tem se je do dvajsetega stoletja zaključilo obdobje nastajanja novih naselbin, ki so od takrat večinoma samo še spreminjale svoj obseg (prim. GDZS I, 71–82; Curk 1991, 41–50).

Torej so si prebivalci tega prostora v njem skozi stoletja znova in znova postavljali hiše, vasi, mesta, svetišča. Pogosto so ta dejanja ustvarjanja spremljali tudi obredi in verovanja, ki so prostor človekovega bivanja posvečali in ustvarjali nov dom, v katerem je bil človek zaščiten tudi pred naravnimi silami ali tistimi božanstvi, ki so mu bila nenaklonjena, če ne celo sovražna. Morali so si udomačiti sile kraja, v katerem so postavili svoj dom, da je prevladal red nad neredom, domače nad divjim. Da so ohranjali rodovitnost polj idr., so vsako leto opravljali vrsto obredov, ki so jih določali vsakokratni bogovi, katerih zgledom so sledili. V skladu z verskimi in mitološkimi predstavami je nastalo izročilo, ki je ohranjalo spomin na te prvobitne ustanovitelje, arhetipske udomačevalce divjine.

Pripoved o izlitem jezeru

V sklopu izročila, ki pripoveduje o zgodovini naselbin, njenem nastanku, izvoru njenih prvih prebivalcev ali razlaga krajevna imena, se na Slovenskem zelo pogosto pojavi

pripoved o izlitem jezeru, katerega glavna vsebina je, da je tu nekoč bilo jezero, in ko je odteklo, je tu nastala naselbina.

Najstarejši zapis je nastal leta 1684 v Kamniku in je bil pripravljen za deželnega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja, ki je podobno zgodbo vključil tudi v svoje delo Slava vojvodine Kranjske, vendar je v tiskani verziji toliko drugačnih elementov, da je gotovo, da se ni naslanjal (samo) na ta vir. V slovenščini se glasi:

Kamniško mesto je zelo staro, v poganskih časih pa so bili (tod) trije gradovi, mesta pa ni bilo; na kraju, kjer je danes mesto, je bilo veliko jezero, ki se je raztezalo od Kamnika do okoliških hribov. Od omenjenih gradov pa je bil eden na večjem, drugi na manjšem hribu nad mestom, tretji pa na mengeškem hribu. V njih so prebivali trije malikovalski bratje, ki niso bili nikoli složni: vedno so se klali in spopadali med seboj. Končno se je v tem kraju zakotil zmaj, ki se je tako močno premikal, da je razbil razvotljeno goro, ki je zadrževala jezero in to se je razlilo po polju okoli hriba, zmaj pa, ki mu je zmanjkalo vode, je na polju poginil. Nato je na mestu, kjer je bilo jezero, nastal lep in prijazen kraj, kjer so zgradili mesto, in ko so prišli učenci sv. Mohorja in Fortunata, so spreobrnilo tamošnje prebivalce h krščanski veri. Ko so ti videli lepi čudež, so po vzoru mesta Berita izbrali za zavetnico sv. Marjeto, da bi bili rešeni zmaja; še danes ima mesto v grbu sv. Marjeto. – Še je videti ostanke teh gradov; dva še stojita, tretji, Mengeški grad, pa je do tal porušen. Mali grad, ki je danes v mestu, je poln obokov in votlin in mnogih zakladov. V času pa, ko se je razlilo jezero, je ostalo v tem gradu le eno dekle z imenom Veronika, ker je hlepela po zakladu in se je bala očetovih bratov, je rekla takole: »Raje se kakor kača plazim s trebuhom po tleh, kakor da bi zapustila zaklade.« In z božjim privoljenjem se ji je zgodilo, kot je želela, in postala je v zgornji polovici dekleta, v spodnji pa kača ter se je tiste dni mnogokrat prikazala. (Cevc 1958, 14; glej tudi Štular, Hrovatin 2002, 50–52, 62)

Konec devetnajstega stoletja je Simon Rutar združil in objavil več pripovedi iz okolice Tolmina:

Vendar je med ljudstvom ostalo še dosta spominov na predzgodovinska jezera. Zlasti od tolminskega jezera kažejo se še obrežja, do katerih je sezalo (blizu vasi Prapretnega). Blizu Modreja nahaja se mesto »Pod ključem«. Tu se baje še zdaj vidi u navpični steni visoko nad cesto železno sklep, za kateri so nekdaj barke pripenjali. Od enakem »rinku« se pripoveduje tudi u Kolovratu pod Foni. Ali takih pripovedi je po vsem svetu dosti.

Jedna pripovedka terdi, da se je voda iz tolminskega jezera odtekla čez Čiginjo po Ušniku. Druga nam pa razlaga, da je živel na Slapu graščak, ki je najel veliko delavcev in ž njim začel kopati pod Sv. Lucijo, dokler se ni voda odtekla in si počasi sama globokejše struge izdolbla. In tretja pripoved terdi, da je neka velikanska žena zelenih las s plevnico prekopala rob pri Sv. Luciji in vodi pot odperla. (Rutar 1882, 6)

V tridesetih je v svoji zbirki Slovenskega ljudskega izročila objavil več podobnih zgodb tudi Jakob Kelemina (1997), ena izmed teh je pripoved o Matkovem kotu:

Kjer je danes Matkov kot, je bilo včasih jezero; zato se še dandanes ta kraj imenuje Jezero. Sredi skalovja je tičalo petelinovo jajce, iz katerega se je izvalil strašen lintver. Začel je kljuvati sive pečine, ki so ga obdajale. Ob tisti pečini so ljudje sušili ribiške mreže, zato jih še danes pravijo Ribča peč. Slišali so, kako kljuje zmaj, pa so postavili straže, ki naj bi opozorile ljudi na povodenj, ki nastane, kadar pošast prekljuje tisto peč. Straže so postavili na Košaču, na Čelu, na Opresnikovem hribu in na Tolstovrški peči. Ko je lintver prišel na svetlo, je pridrla

povodenj do cerkvenega praga v Solčavi. Voda je med drugim prinesla tudi zibelko in jo pustila na cerkvenem pragu. Ko se je jezero razlilo, je voda odnesla tudi lintverja, ki je pri tem našel konec. Ubil ga je macesen s tremi vrhi. Samo tak macesen ga more ubiti. Njegove čeljusti in kosti pa so pozneje našli na Logarjevih njivah. (Kelemina 1997, 198)

Tudi zbiralci iz druge polovice dvajsetega stoletja so večkrat objavili podobne pripovedi:

»Ko sem bila še mala, so ljudje tako govorili. Zdaj jaz ne vem, ali je to res ali ne. No, jaz sem tako slišala. Pravili so, da je današnje naselje Vitanje nekoč bilo pod vodo. Tukaj je bilo jezero. To je čisto mogoče, ker še danes naletiš na mivko, kjerkoli koplješ. Hriberca je bila kot otok. Nad vodo so bili le vrhovi Stenice in Paškega Kozjaka. Tam, kjer je cesta v Celje, je bila prej živa skala.

In v tem jezeru je živel povodni mož. Ta pa ni bil kar tako. Vsem okoliškim kmetom je nagajal na razne načine. Tudi tako, da je vsaki mesec hotel najlepša dekleta.« Babica ni vedela točnega števila.

»Neki kmet je imel kmetijo čisto blizu jezera. Nekega jutra je opazil, da sta njegova vola mokra. Ko se je to dogajalo dva dni, je drugi večer skrivaj opazoval, kaj se dogaja v njegovem hlevu. Na svoje veliko presenečenje je ugotovil, da z njegovimi voli vozi povodni mož vodo. Naslednji večer ga je pričakalo večje število kmetov. A brez uspeha, kajti njega ni bilo. Pobeognil je namreč na Roglo, kamor je vozil vodo.

Pravili so tudi, da so kmetje sami vozili vodo na Roglo, kjer so še danes manjša jezera, in potem so s kakšno zvijačo spravili tja še povodnega moža. Pa tudi to so pravili, da so kmetje prebili skalo, kjer se danes vije cesta v Celje, in voda je odtekla. Jezero se je izsušilo, z njim pa je izginil tudi povodni mož.

Potem so kotanjo začeli naseljevati ljudje. Vitanje je najbrž dobilo ime po svojih slavnih graščakih, vitezih Wittenstein«. (Gričnik 1994, 147)

Razširjenost legende (glej tabelo 1), v kateri so zbrani samo primeri izročila, kjer je jasen razlog oz. način izlitja jezera, bi kazala na to, da je bil današnji slovenski prostor v preteklosti bolj podoben Finski, deželi tisočerih jezer, kot pa zeleni gozdnati pokrajini, ki jo prikazujejo zgodovinski viri in toponimi (GDZS I, 68 – 70). Obseg jezer je pogojen z razgibanim reliefom alpskih dolin v Sloveniji in zato osredotočen na hribovitem delu Slovenije. Vendar izročilo iz Sečoveljske doline, ki je bila do antike dejansko obala Jadranskega morja, po katerem »je morje nekoč segalo do kraja z ledinskim imenom »Pod steno«, kjer naj bi bile še pred kratkim ohranjene železne rinke za privezovanje plovil« (Boltin Tome, Karinja 2000, 486) in se zaradi elementa železnih rink (glej spodaj) povezuje s pripovedmi o jezeru, ki je izteklo, dokazuje, da gre pri tem izročilu za arhetipsko/mitsko predstavo, in ne za spomin na dejanske poplave.

Najbolj pogosti sestavni deli izročila o jezeru so:

- a. obstoj jezera in njegovo izlitje;
- b. gradovi in cerkve ter graščaki in župniki na njegovih bregovih;
- c. zmaj ali drugo mitično bitje, ki povzroči izlitje jezera;
- d. sledovi in dokazi o obstoju jezera in njegovega izlitja.

a. Obstoj jezera in njegovo izlitje

Voda oz. jezero v mnogih mitoloških izročilih ima različne funkcije in pomene. Tisti pomen, ki se zdi izpostavljen pri tej skupini legend, je njena funkcija meje med prostorom ljudi in prostorom, kjer človek ne more živeti. Kot prikaz tega so pripovedi o nastanku današnjih jezer, ki predstavljajo nasprotni razvoj dogodkov od obravnavanih pripovedi o izlitju jezer. Pri nastanku jezer gre večinoma za nekdanje srečne doline, kjer so ljudje živeli v izobilju in nato iz objestnosti, skopuštvu ali drugih pregreh, izzvali božjo kazen v obliki poplave, ki je zalila vso vas – skupnost. Taka je npr. zgodba o božjem petelinu, ki je znesel jajce, iz katerega je teklo sedem rek, ob katerih so ljudje živeli srečno in v izobilju. Ko pa so ljudje postali objestni, so razbili jajce ter tako povzročili nastanek jezera in svojo pogubo (Kelemina 1997, 230 – 231). Tudi pripovedi o jezerih, kot je npr. Blejsko, imajo podobno strukturo in poanto:

Kjer danes valovi jezero, se je nekdanj razprostiral sončen pašnik. Sredi se je dvigal grič z Marijino kapelico. Ker nista bila ograjen niti pašnik niti kapelica, so mogle ovce v kapelico, kjer so onečedile celo oltar. Brezbrižni prebivalci si zaradi večkratnega takega oskrunjenja kapelice niso delali nobenih skrbi, čeprav so večkrat slišali opomin: Ogradite pašnik, če ne, bom kapelico sama ogradila.

In res je Marija sama preskrbela kapelici ograjo, ker se prebivalci niso zmenili za njene opomine. Ko so se nekega jutra zbudili, so s strahom v srcu zagledali res pašnik pod vodo, iz vode pa se je dvigal vrh hribčka s kapelico. (Gornik 1990, 149)

Ali v drugi varianti:

Nekdanj so bili ondi, kjer je zdaj Blejsko jezero, jako lepi travniki in vrtovi. Skratka, bil je to pravi zemeljski raj. Stala pa je ondi tudi cerkev Marije Device in okoli nje mnogo bivališč.

Vse drugo je bilo lepo v redu, le pokopališča še niso imeli. Morali so torej mrliče drugje zagrebati.

Neke jako prijetne poletne noči, ko se vaščani pozno v noč zunaj, blizu cerkve hlade in o vsakovrstnih rečeh pomenjujejo, zasliši se sem od cerkve jako mil pa otožen glas: »Naredite in pripravite še pokopališče, ako ne, bode se samo.« Ta glas se je ponavljal trikrat in vsakokrat močnejše. Vaščani pa, prevzetni kot so bili, se ne zmenijo mnogo za to svarilo, temveč reko: »Tem bolje, naj se le naredi pokopališče samo, ga pa nam ne bo treba.«

In glej! Drugo jutro, ko se prikaže veličastno solnce izza gora, lesketa se ondi, kjer so bili poprej lepi in cvetoči vrtovi travniki, prelepo bisernato jezero s cerkvijo Marije Device v sredi. (Stanonik 2005, 190)

Torej jezero kot vesoljni potop je kazen za pokvarjenost človeka, nasprotno pa je izlitje jezera začetek novega življenja za človeka in naravo. Na to svetopisemsko zvezo se nanaša tudi izročilo iz Dolenjega Lokovca »... V Noetovih časih je v Čepovanskem jezeru živela požrešna pošast – kačjariba...« (Medvešček 1992, 93) in pripoved iz Velikega Ubeljskega: »Bajka pripoveduje, da je imel v Vraničih Noe ob skalo, ki je imela rinko, privezano barko ob vesoljnem potopu.« (Gabrijela Brovč 2000 po Penko 2007, 80–81). Povezovanje tega izročila z motivom vesoljnega potopa bi morda odslikovalo zavest, da je bil prostor v

preteklosti že poseljen, vendar je bilo prejšnje selišče uničeno. Vera v vesoljni potop je tudi vera v mit o ciklični obnovi sveta (Šmitek 2004, 25, 26, 50). Kjer je nekoč bila naselbina, je sedaj jezero; kjer je bilo nekoč jezero, je nastala naselbina.

b. Gradovi in cerkve na bregovih jezera

Pogosto na bregovih jezera stojijo gradovi ali cerkve, v katerih stanujejo graščaki ali župniki, redkeje pa so bregovi poseljeni tudi z običajnimi ljudmi. Ena funkcija tega elementa pripovedi je ta, da poslušalcu, ki pozna obravnavane kraje, fizično prikažejo velikost in globino jezera. Druga funkcija pa je verjetno povezana tudi z mitično pokrajino. Npr.: graščaka sta običajno dva in pogosto sta sprta, kot v drugih pripovedih o gradovih (npr. Orožen 1936, 251). Predstava o dveh gradovih na jezerskem bregu in o dveh bratih, ki sta sprta, je verjetno transpozicija predstave dveh slovanskih bogov – Velesa in Peruna, ki sta si nasprotna (Štular, Hrovatin 2002, 54). Podoben element je tudi v krakovski legendi, kjer mlajši brat ubije starejšega, potem ko sta skupaj ubila zmaja (Šlupecki 1994, 186–188). Element bratomora je značilen za mnoge ustanovitvene mite ustanovitev, oz. mite začetkov, kot sta npr. Kajin in Abel, Romul in Rem pa tudi Kadmosov mit namiguje na ta element, ker se Kadmos, ki ubije kačo/zmaja, v starosti spremeni v kačo (Schwab 1998, 81, op. 1).

V kontekstu slovanske mitologije je pomemben tudi podatek, da je Veles gospodar dežele mrtvih, ki je onstran vode, kamor spremlja tudi duše umrlih. Če v graščakih prepoznamo transpozicijo bogov, je izročilo iz Mežiške doline: »V Prevaljski kotlini je stal ob robu jezera na Temeljnovem vrhu grad. Ta graščak je bil odvisen od svojega sosedu v Pliberku, ker ni imel svojega pokopališča. Mrličje je spravljal v kamnito rakev¹ in jih prevažal preko jezera v Pliberk.« (Möderndorfer 1957, 135) spomin na to verovanje. Obenem bi bil lahko tudi razlaga, zakaj se tako pogosto pojavljajo cerkve, predvsem sedeži župnij kot mejniki jezera.

c. Zmaj in drugi povzročitelji izlita jezera

Eden izmed povzročiteljev izliva jezera je zmaj, ki zelo pogosto živi v jezeru ali v gori ob njem. Zmajeva naloga v pripovedi je večinoma ta, da zvrta prehod v skali ob jezeru in tako sprostí pot vodi, ki nato odteče, kar povzroči tudi njegovo smrt. Smrt zmaja ali kače je v starih verovanjih povezano s sprostivjo voda. Pravzaprav ta bitja predstavljajo svetovno vodo, ki jo mitični ubijalec zmaja sprostí. Tako se v slovanskem izročilu, kot sta ga rekonstruirala V. V. Ivanov in V. N. Toporov, Bog groma, praslovanski Perun, spopade s kačjim bogom, zmajem Velesom, zato ker je ta prišel iz svojega sveta (dežele smrti, ki leži za vodo) v njegovo sfero in zaprl vode. V dvoboju na gori zmaga Perun, osvobodi vode in ponovno vzpostavi red, kozmos (po Toporov 2002). To je naredil tudi babilonski Marduk, ki premaga Tiamat in iz njenega telesa naredi svet – polovico jo postavi zgoraj, polovico spodaj, oz. je ločil vode in postavil oblok med vodami neba in zemlje. Podobno je tudi indijski bog Indra, ki je ubil Vrtró.

V mnogih primerih pa ni zmaj tisti, ki sprostí vodo. Včasih to nalogo opravi neurje, kar lahko interpretiramo tudi kot Perunovo preganjanje Velesa (Štular, Hrovatin 2002, 54).

¹ Sarkofag (CIL III 6522), ki je v izročilu določen, kot tisti, ki ga je uporabljal graščak iz Temeljnovega gradu, je bil najden v strugi Meže leta 1870. Na začetku 20. stoletja je bil viden v strugi vsaj še en rimskodobni sarkofag (Djura Jelenko, Visočnik 2006, 375–376).

V nekaterih variantah pa to opravi mitično bitje, npr. povodni mož (Vitanje) ali mitična ženska z zelenimi lasmi (Tolmin). Ženska z nadnaravnimi značilnostmi je tudi v bosanskih inačicah podobne pripovedi, ki se navezuje na skupino posebnih ljudi (črna kraljica, Grci, Kauri, Madžari), ki so značilni za zahodno balkansko ljudsko izročilo (Palavestra 2004, 194–196) in predstavljajo mitično prebivalstvo tistega področja pred naselitvijo današnjega prebivalstva. Ti mitični ljudje so pogosto živeli v času obilja, pred naravno (vremensko) katastrofo, ki jih je odgnala iz pokrajine. V Sloveniji se domneva na podlagi izročila, zbranega na njenem zahodnem delu med Julijskimi Alpami in severno Istro, kjer je prišlo do slavizacije relativno pozno, tudi še po desetem stoletju, da prihaja do mitizacije predhodnikov (tim. Ajdi) na prostoru novejši (slovanske) kolonizacije, medtem ko so na območju, kjer se je staro (vlaško) prebivalstvo slaviziralo, predhodniki le predniki in nimajo mitične konotacije (Pleterski 2005, 142–144). Včasih pride tudi do križanja izročila, kot na primer v izročilu iz Brezovice v zahodnih Brkinih:

a. *Brezovčani so nekoč živeli na Vrhulah. Kjer je danes Brezovica in Brezoviško polje je bilo takrat jezero. Lintvar z Ajdovščine je nadnje pošiljal naravne nesreče. Ko je jezero odteklo, so se Brezovčani iz Vrhul preselili na rob Brezoviškega polja. (Peršolja 2000, 43–44)*

b. *Ajdi so bili pogani. Ljudje so nekoč pravili, da so živeli na Vrhulah. (Hrobat 2003, 66)*

Po prvi pripovedi stari Brezovčani nimajo nobene konotacije, v drugi, pa so definirani kot Ajdje in pogani. V takih primerih se domneva, da je prišlo do stika in mešanja obeh skupnosti (prim. Pleterski 2006, 40–43).

d. Sledovi in dokazi obstoja jezera in njegovega izlitja

Posebno raziskavo bi potrebovali dokazi in sledovi obstoja jezera in njegovega izlitja, ki so sestavni del pripovedi in običajni v tovrstnem izročilu. Najbolj običajne (glej tabelo 1) so rinke za privezovanje plovil, železni obroči, ki naj bi bili v preteklosti še vidni. Valvasor jih omenja v pripovedi o jezeru pod Kamniškim malim gradom (Valvasor 1984, 250) in na Nanosu brez pripovedi (Rupel 1969, 79). V nobenem primeru niso bile dokumentirane. V Poljanski in Žirovski dolini so bile rinke pritrjene tudi na velike hraste ali pa so sama drevesa služila za privezovanje plovil, v času pripovedovanja pa naj bi bili še vidni plohi iz teh dreves (Dolenc 2000, 72; Stanonik 2006, 58–65).

Krajevna imena in toponimi so druga sled nekdanjih jezer in njihovega izlitja, zaradi česar pripovedi o iztečenih jezerih lahko štejemo tudi med aitiološke pripovedi.

Zaključek

Skozi čas se poselitev prostora spreminja. Izročilo o jezeru, ki izteče, spada v skupino izročila o zgodovini poselitve prostora. Predstavlja lokalno verzijo vesoljnega potopa in ponovne obnove sveta, v variantah z zmajem pa tudi kozmogonski mit stvarjenja sveta. Glede izvora naseljencev je povezano tako z izročilom, ki mitizira predhodnike, ker niso predniki sedanjih prebivalcev, kot z izročilom, ki prepoznava v njih svoje prednike, zato je verjetno poudarek bolj s prostorskim vidikom poselitve. Izročilo o jezeru, ki je bilo pred naselbino, je torej lahko spomin na nastanek oz. novo ustanovitev naselbin na prostoru, kjer prej te ni bilo.

Tabela 1: Preglednica deljlov v zbranih primerih izročila o jezernu

dolina/kraj	viri	jezero	gradovi/cerkve na obali	dokazi	zmaj	razlog izlitja
Čepovanska dolina	Medvešček 1992, 93.	da		peščena pot med dvema napajališčema	kačjariba	pošast je spila vso vodo
Kamnik I	Cevc 1958, 141, op. 2.	da	Mali grad, Stari grad in Mengeški grad		da	zmaj razbil goro
Kamnik II	Cevc 1958, 116.	da	Stari grad, Mali grad		ne	rob jezera je prekopal malograjski graščak
Kamnik III	Valvasor 1984, 250.	da	Mali grad, c. v Nevljah (sv. Jurij)	rinke	ne	se je utrgal oblak
Kozje I	Orožen 1936, 215.	da	(ječa?)		da	smrt zmaja
Kozje II	Orožen 1936, 214.	hudournik	Kozjanski grad	ime kraja	da	
Matkov kot	Kelemina 1997, 198.	da		toponim	da	zmaj prebil rob
Podsreda	Orožen 1936, 210–211.	izvir, povodenj		toponim	viza (podobna zmaju)	viza je odšla in povzročila povodenj
Poljanska dolina I	Stanonik 2005, 63.	da		ime naselbine	ne	ljudje prekopali rob jezera
Poljanska dolina II	Stanonik 2005, 63.	da			ne	ljudje prekopali rob jezera
Poljanska dolina III	Stanonik 2005, 63.	da			ne	ljudje prekopali rob jezera
Slovenske Konjice	Kelemina 1997, 197, 198.	jezero v gori		železna spona, ki drži skalo	da	odhod zmaja
Veliko Ubeljsko in Postojnska jama	Brovč 2000, Kunaver, Lipovšek 2004, Penko 2007, 72.	da		rinka za barke, sledovi krempljev na steni, imenovanje prebivalcev	da	odtekala v jamo (kjer je umrl zmaj)
Ribnica	Cerar Drašler 2004, 62.	da		ime naselbine, grb	zlata ribica	smrt zlate ribice
Rogatec	Cerar Drašler 2004, 24.	(Panonsko morje)	Donačka gora	ime naselbine	da	smrt zmaja
Tolmin I	Rutar 1882, 6.	da	otok sv. Mavra (Most na Soči)	rinka	ne	graščak naročil delavcem
Tolmin II	Rutar 1882, 6.	da		rinka	velikanska ženska	s plevnico prekopala rob
Vitanje I	Gričnik 1994, 147.	da			povodni mož	povodni mož prestavil jezero
Vitanje II	Gričnik 1994, 147.	da			povodni mož	kmetje prestavili jezero
Vitanje III	Gričnik 1994, 147.	da		soteska	povodni mož	ljudje prekopali skalo

Kratice

Conversio = *Conversio Baioariorum et Carantanorum*. – Gantar 1985.
GDZS I, *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. I. zv.*
Agrarno gospodarstvo. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1970.
HL = *Historia Langobardorum* – Grafenauer 1988.
Placit = *Rižanski zbor* – Krahwinkler 2004.

Literatura

Blaznik Pavle 1973, Škofja Loka in Loško gospostvo (973 – 1803). – Škofja loka.
Boltin Tome, Elica in Snježana Karinja 2000, Grubelce in sečoveljska dolina v zgodnjem
skem času. – *Annales* 10/2, Koper, 481 – 510.
Bratož Rajko 2003, *Grška zgodovina. Kratak pregled s temeljnimi viri in izbrano literaturo.*
Druga, dopolnjena izdaja. – Ljubljana.
Brovč Gabrijela 2000, *Veliko Ubeljsko*. – *Prestop*, letnik VII, številka 64, 5.
Cevc Emiljan 1958, Veronika iz malega gradu. *Kamniški zbornik* IV, str. 111 – 145.
Curk Jože 1991, Trgi in mesta na Slovenskem Štajerskem. *Urbanogradbeni oris do začetka*
20. stoletja. – *Založba Obzorja*, Maribor, 1991.
Djura Jelenko Saša in Julijana Visočnik 2006, Rimski kamniti spomeniki slovenske Koro-
ške. – *Arheološki vestnik* 57, 345 – 415.
Dolenc Janez 2000, *Kres na Grebljici. Povedke iz Loškega Pogorja*. – *Zbirka Glasovi* 22,
Ljubljana.
Gantar Kajetan 1985, *Spreobrnjenje Bavarcev in Karantancev. Conversio Baioariorum et*
Carantanorum. – *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 7, 9 – 43.
Gliwa Bernard 2005, *Einige Litauische Ortssagen, bodenlose Gewässer und Frau Holle*
(KHM 24, ATU 480). – *Studia mythologica Slavica* 8, str. 187 – 223.
Grafenauer Bogo (izd.) 1988, *Pavel Diakon, (Paolus Diaconus) Zgodovina Langobardov*
(*Historia Langobardorum*). *Založba Obzorja*, Maribor 1988. (slovenski prevod vira
Fran Bradač, Bogo Grafenauer, in Kajetan Gantar)
Graves R. in R. Patai 1989, *Hebrew Myths, The book of Genesis*. – New York 1989.
Gričnik Anton 1994, *Noč ima svojo moč, Bog pa še večjo*. – *Zbirka Glasovi* 8, Ljubljana.
Hrobat Katja 2003, *Šembija na rimskih cestah. O ustnem izročilu in arheoloških raziskava-*
h. – diplomsko delo, Univerza v Ljubljani.
Kahl Hans-Dietrich 2004, *Das erloschene Slawentum des Obermaingebietes und sehr vor-*
christlicher Opferbrauch (trebo) im Spiegel eines mutmaßlich würzburg Synodal-
beschlusses aus dem 10. Jahrhundert. – *Studia Mythologica Slavica* VII, 11 – 42.
Kelemina Jakob 1997, *Bajke in pripovedi slovenskega ljudstva z mitološkim uvodom*. –
Celje 1930. ponatis: *Založništvo Humar* 1997, Bilje.
Knific Timotej 2004, *Arheološki sledovi blejskih prebivalcev iz pozne antike in zgodnjega*
srednjega veka. – *Bled 1000 let, Blejski zbornik* 2004, Bled.
Kosi Miha 1998, *Potujoči srednji vek. Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med an-*
tiko in 16. stoletjem. – Ljubljana.
Krahwinkler Harald 2004, *in loco qui dicitur Riziano ... zbor v Rižani pri Kopru leta*
804. – Koper.

- Kunaver Dušica 1991, Slovenska dežela v pripovedki in podobi. – Založba Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Medvešček Pavle 1992, Skrivnost in svetost kamna. Zgodbe o čarnih predmetih in svetih znamenjih na Primorskem. – Založba Tržaškega tiska, Trst.
- Medvešček Pavel 2006, Let v lunino senco, pripovedi o starih verovanjih. – Taura, Nova Gorica.
- Mencej Mirjam 1996, Pomen vode v Svetem pismu stare zaveze. – Bogoslovni vestnik 56/3, Ljubljana, 269 – 284.
- Möderndorfer Vinko 1957, Koroške pripovedke. – Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Palavestra Vljako 2004, Historijska usmena predanja iz Bosne i Hercegovine. Studija – zbornik i komentari. – Sarajevo–Zemun.
- Penko Andreja 2007, Naše korenine: sledovi davnine na obrobju pivškega. – Galerija 2, Vrhnika.
- Peršolja, J. M. 2000. Rodiške pravce in zgodbe, Ljubljana.
- Pleterski Andrej 1986, Župa Bled. Nastanek, razvoj in prežitki. Dela 1. razreda SAZU 30, Ljubljana.
- Pleterski Andrej 2005, De Sclavis autem unde dicitis. Slovani in Vlahi na »nikogaršnjem« ozemlju istrskega zaledja. – Acta Histriae 13/1, 113 – 150.
- Pleterski Andrej 2006, Police na Tolminskem – Prva »ciganska« vas na Slovenskem? – Vojetov zbornik, Ljubljana, 33 – 45.
- Rupel Mirko 1969, Valvasorjevo berilo. – 2. izpolnjena izdaja, Mladinska Knjiga, Ljubljana.
- Rutar 1882, Rutar Simon, Zgodovina tolminskega, to je: zgodovinski dogodki sodnijskih okrajev Tolmin, Bolec in Cerčno ž njih prirodnoznanskim in statističnim opisom. Hilarijanska tiskarna, Gorica 1882. ponatis Nova Gorica 1972.
- Schwab Gustav 1998, Najlepše antične pripovedke. – 4. natis, Mladinska knjiga Ljubljana.
- Ślupecki Leszek Pawel 1994, Slavonic pagan sanctuaries. – Warsaw.
- Stanonik Marija 2005, Nekoč je bilo jezero / zbrala, uredila, spremno besedo in opombe napisala Marija Stanonik: povedke in pravljice iz Poljanske doline in njenega pogorja, zapisane ali objavljene v času od 1858 do 1941. – Zbirka Loški razgledi 10, Škofja Loka.
- Šmid Walter 1908, Altslovenische Gräber Krains. – Carniola I, Laibach, 17 – 44.
- Štular Benjamin in Ivan M. Hrovatin 2002, Slovene Pagan Sacred landscape – Study Case: The Bistrica Plain. – Studia Mythologica Slavica V, 43 – 68.
- Toporov Vladimir N. 2002, Predzgodovina književnosti pri Slovanih. Poskus rekonstrukcije: (uvod v preučevanje zgodovine slovanskih književnosti). – Župančičeva knjižnica 9, Ljubljana.
- Valvasor Janez Vajkard 1984, Slava vojvodine Kranjske. Izbrana poglavja. – Ljubljana.
- Vičič Boris 1983, K arheološki topografiji Bohinja. – Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino 31, 1 – 8.

Le leggende dei laghi scomparsi come mito della creazione del mondo

Ivan M. Hrovatin

Nella storia orale dei paesi e delle città in Slovenia è spesso restata la leggendaria preesistenza in quel luogo di un lago, che scompare in un' alluvione causata dal drago che viveva nel lago o nella montagna adiacente. Contemporaneamente anche il drago muore. La leggenda è documentata dal XVII. secolo e spesso nelle raccolte di XIX. e XX. secolo. Il motivo del lago con la morte del drago e la conseguente liberazione delle acque è connesso sia al motivo della creazione del mondo dal caos primordiale sia al motivo del diluvio universale. Alla scomparsa del lago è collegata anche la fine del tempo antico, mitizzato, e l'inizio dell' epoca contemporanea in cui la comunità vive tuttora.

La leggenda, che fa parte della tradizione orale relativa sulla storia della comunità, è in parte legata alla tradizione che tratta delle origini della popolazione locale ma l'attenzione viene rivolta in particolare all'aspetto spaziale del luogo d'insediamento. La leggenda è perciò connessa ai villaggi e alle città di nuova fondazione in epoca medievale.